

BOGDÁN PÉTER

ÜTKÖZŐÁLLAM

Fedinec Csilla – Halász Iván – Tóth Mihály: *A független Ukrajna. Államépítés, alkotmányozás és elsüllyesztett kincsek*, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Kalligram Kiadó, Budapest, 2016, 236 oldal

Az Európai Unió és Oroszország között elterülő Ukrajna – politikai, katonai, ideológiai, de vallási, gazdasági-társadalmi és kulturális szempontból is – ütközőállamnak számít Kelet és Nyugat között. Ez a státusza napjainkban kiemelten fontossá teszi a világpolitikában. Ugyanakkor Magyarország számára azért sem elhanyagolható tényező, hogy mi történik a területén, mert a minket körülvevő szomszédos országok közül ez az állam minősül a legnagyobbnak, ráadásul nem csekély lélekszámú kárpátaljai magyar közösséggel.

Az olvasó figyelmébe ajánlott kötetből az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna 2016-ig tartó negyedszázados története és keserves küzdelme bontakozik ki a már említett ütközőállami voltból adódó örökséggel.

A könyv lapjain érzékletesen tárul elénk az, hogy az ukrán társadalom mennyire mélyen megosztott abban a kérdésben, hogy Nyugat vagy Kelet felé orientálódjon-e az állami berendezkedésében, s az is kirajzolódik előtünk, hogy ennek a politikai megosztottságnak nem egyszer etnikai (többségében ukrán-orosz) vetületei is vannak.

A kötet közlései szerint Ukrajna immáron több mint huszonöt éve kétségbeesetten igyekszik felülemelkedni államiságában azon a tényen, hogy etnikailag, kulturálisan, valamint történeti gyökereit tekintve rendkívül különböző és összetett hagyományokkal rendelkezik, de rendre belebukik ebbe a kísérletbe, mert a föderalisztikus államszervezői elv helyett az *ukránosítás* ernyője alatt kíván egyesíteni minden nációt, ami azonban nem találkozik a nem ukrán közösségek igényeivel. Olyannyira nem, hogy ez a végén, 2014-ben elvezetett a Krím-félsziget – Nyugat által el nem ismert – függetlenségi népszavazásához és Oroszország általi annektálásához is.

Rendkívül érdekfeszítő azzal a jelenséggel szembesülni, hogy 1991-től kezdődően keleti szomszédunk *papíron* (azaz írott és ratifikált joganyagában) olyan jogszabályi rendelkezéseket fogadott el, amelyekről semmiképpen sem mondható, hogy ne felelnének meg a legkorszerűbb jogállami alapelveknek, ugyanakkor azt is látjuk, hogy a jogalkalmazásban rendre az derül ki, hogy a jogalkotó szándéka és a gyakorlat nem találkozik egymással, amennyiben a mindennapok jogi praxisa nem tükrözi egy minden tekintetben demokratikus jogállami berendezkedés normáit.

A Fedinec Csilla, Halász Iván és Tóth Mihály nevével fémjelzett kötetnek egyébként egyik erénye az, hogy a független Ukrajna történetének, gazdaság- és társadalompolitikájának megrajzolásában úgy támaszkodik az ukrán joganyagra, hogy a szerzők tollai alatt – a legelvontabb jogi passzusokból is – olyan olvasmányos eseménysorozat bontakozik ki, amely általában inkább a jól megírt regényeket jellemzi, azaz a szerzők nemcsak felkészültek a saját szakterületükön, de képesek is az általuk felhalmozott tudást úgy rendszerezni és átadni, hogy az a laikus számára is könnyen érthető és befogadható legyen.

A könyv másik erénye pedig abban mutatkozik meg, hogy nemcsak a témaválasztása, de a benne rejlő tudásanyag is rendkívül aktuális. A kötet idei – 2017-beli – olvasója 2016-os adatokkal, vonatkozásokkal is találkozik, azaz az elemzett munka tartalma kiemelten időszerű, s ezáltal abban is segít a kötet forgatójának, hogy Ukrainát napjainkban is el tudja helyezni a világpolitikai palettán.

A könyv szerkezetét leginkább az alcíme fejezi ki: *Államépítés, alkotmányozás és elsüllyesztett kincsek*. Ennek megfelelően – egy rövid bevezető után – a kötet taglalja az állam létrejöttét (azon belül az államiság gyökereit és a függetlenséget), amit az állam működésére vonatkozó adatok követnek (az állami és nemzeti szimbólumokról, az alkotmányozásról, a hatalomgyakorlás olyan intézményeiről, mint a referendum, a parlament, az államfő, a kormány, de közöl adatokat az önkormányzatokról és a helyi közigazgatásról is). A kisebbségi kérdések témakörben a kisebbségi jogokról, a kisebbségi jogérvényesítésről, a krími és a krími tatár autonómiáról, az egyéb autonómia kezdeményekről, a nyelvkérdésről esik szó. Végül a kötetet az államépítés dilemmáiról, illetve sajátosságairól írt fejezet zárja.

A könyvben kulcsfontosságú pozíciót foglal el az államfők hatalmi gyakorlatának elemzése, ugyanis ezen keresztül – az immáron több mint huszonöt évre vonatkozóan – az olvasó két fontos problémával is megismerkedhet. Az egyik az, hogy az ukrán hatalom képviselői 1991 óta küzdenek azzal a dilemmával, hogy az ország politikai berendezkedése prezidenciális-parlamentari vagy parlamentari-prezidenciális legyen-e, azaz hogy az államfőnek vagy a parlamentnek legyenek-e erősebb hatalmi jogosítványai a másikkal szemben (általában eddig az volt a gyakorlat, hogy abban az esetben, ha az államfői jogkörök erősödtek, akkor az maga után vonta a *papíron* – joganyagában – nyugatias és demokratikus államforma torzulását keleties és antidemokratikus irányba), a másik pedig az, hogy az ukrán társadalomban egymással szemben álló nyugati és keleti orientáció híveinek a vagylagos – az éppen adott pillanatban érvényes – dominanciája mindig az aktuálisan megválasztott államfő személyéhez kötődött, amennyiben az ukrán politika államfői szinten sem tudott konszenzusra jutni a tárgyalt több mint huszonöt évben ebben a kérdésben, így Moszkva vagy Brüsszel befolyásának mértéke mindig

attól függött, hogy a politikai versenyfutásban – az adott államfő személyén keresztül – melyik irányba billent a mérleg nyelve.

Hazai szemszögből különösen fontos annak tárgyalása a kötetben, hogy Ukrajnában miként alakul a kisebbségekkel kapcsolatos problémák rendezése. E témakörben a politikai/civil mozgolódástól a nyelvi kérdések rendezéséig sok minden szóba kerül, mint például a kárpátaljai magyarok, a ruszinok, a románok, a bolgárok, a moldávok, a krímiiek vagy a krími tatárok helyzete, de ezek közül az esetek közül talán a legérdekesebb számunkra az, hogy Kijev hogyan kezelte/kezeli a kárpátaljai magyarok, a kárpátaljai ruszinok és a krími tatárok kulturális, nyelvi és politikai igényeit.

A kárpátaljai ruszinokkal kapcsolatosan – többek között – arról értesülünk, hogy 1991 és 2016 között ezen a közösségen belül erős ellenállás bontakozott ki az ukrán központi hatalommal szemben, részletesen szembesülhetünk a könyv lapjain azzal, hogy a ruszinok Kárpátalján nemcsak kulturális, hanem területi követeléseket is megfogalmaztak Kijevvel szemben, amennyiben többszörösen is egyértelművé tették, hogy céljuk a Podkarpatszka Rusz Köztársaság megalapítása Munkács vagy Ungvár fővárossal, amely kezdeményezés azonban elbukott/elakadt Ukrajna ellenállásán.

Keleti szomszédunk esetében a megfogalmazott kisebbségi igények semmibevétele általános stratégiának tűnik. A szóban forgó kötetből nem egyszer az derül ki, hogy a különböző etnikumok, nemzetiségek önállósodási törekvésének bejelentésekor Kijev a homokba dugja a fejét, s úgy tesz, mintha semmi sem történt volna, semmi sem hangzott volna el, amivel el is éri a célját, azt, hogy a nemzetbiztonsági kockázatként kezelt, etnikai alapú, decentralizációs igényeket elhárítja.

A kötet szerint a kárpátaljai magyar közösség esetében erre például úgy került sor, hogy amikor a helybeliek – 1991-ben – kísérletet tettek a beregszászi járásban egy magyar autonóm körzet kialakítására referendum kiírásával, s a járás felnőtt lakosságának több mint 80%-a a kezdeményezés mellett tette le a voksát, akkor elbukott az összefogás azon, hogy hiába hagyta jóvá a vonatkozó törvénytervezetet a Beregszászi Járási Tanács és hiába nyilatkozott róla kedvezően az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Koreckij Állam- és Jogtudományi Intézete, az ügyben illetékes Kárpátaljai Megyei Tanács, illetve a beregszászi választóközvet parlament képviselője sem volt hajlandó a megszerkesztett jogi dokumentumot betérjeszteni az ukrán parlament elé.

A vonatkozó fejezet szerint Ukrajna *ellenállása* feszült viszonyt eredményezett Budapesttel is. A Nemzeti Kisebbségek Jogainak Biztosításával Foglalkozó Magyar-Ukrán Kormányközi Vegyes Bizottság napirendre vette a kérdést, ahol a magyar fél azzal a kéréssel állt elő 2001-ben, hogy az ukrán partner az adminisztrációs reformja keretében támogassa a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetségnek a *Tisza-melléki járás* létrehozására vonatkozó javaslatát, 2011-ben azonban nézeteltérés alakult ki a két ország között az

autonóm körzet ügyének államközi szintre történő emeléséről, s azóta ez a bizottság nem is funkcionál.

A kisebbségi problémák Ukrajna általi kezelése szempontjából rendkívül lebilincselő a krími tatárok helyzetének a bemutatása is. Az olvasó előtt egy igazi *polgárjogi mozgalom* képei bontakoznak ki. A könyv vonatkozó fejezetéből megtudjuk, hogy a krími tatárok nem etnikumnak, nem nemzetiségnek, hanem – a nemzetközi leírások kritériumai szerint – őshonos népnek tekintik magukat. Ugyanolyan őshonosoknak, mint például az Amerikai Egyesült Államokban az indiánok. A társadalmi szerveződésükre nézvést csak részben ismerik el az ukrán kereteket, s helyette – szinte mozgalomszerűen – saját önkormányzati és képviseleti rendszert alakítottak ki, amely nem tagozódik bele a hivatalos ukrán állami berendezkedésbe, illetve államszerkezetbe. Sajátos politikai és érdekérvényesítő szervük a *kurultáj* (azaz hagyományos törzsi gyűlés), amely meghatározza a krími tatárok legmagasabb szintű képviseleti szervének a *medzslisznak* (azaz tanácsnak) a működését is. A krími tatároknak nagyon fontos gondolata az, hogy úgy gondolják: őshonos krími népcsoportként joguk van ahhoz, hogy a Krím-félszigeten önrendelkezhessenek, mert a Krím-ben többségben élő oroszokat megvédi az erős anyaországuk, de a krími tatároknak nincs ilyen hátvédjük, pontosabban fogalmazva maga a Krím-félsziget az a terület, amely a történelmileg kialakult hazájukat jelenti. A sors fintora, hogy ez utóbbi adat a könyvben – mint ahogyan a szerzők is utalnak rá – már kissé anakronisztikus, hisz időközben a Krím-félsziget – még ha a Nyugat nem is ismeri el – de facto Oroszország részévé vált, s ilyen adottságok mellett a helyi ügyész extrém, terrorista szervezetnek nyilvánította a medzsliszt, aminek alapján az Orosz Föderáció igazságügyi minisztériuma betiltotta a működését. Ugyanakkor az is abszurd, ahogy az annektálás óta Kijev kezeli a krími tatárokat. Ukrajna a Krím elvesztése után látványos gesztusokat tesz azok felé a krími tatárok felé, akikkel korábban mostohán bánt, s nem tudni, hogy ezt azért teszi-e, mert pontosan tudja, hogy ennek már nincs sok jelentősége, hiszen nem valószínű, hogy Moszkva önszántából kivonul a területről, vagy azért, mert éppen hogy a Nyugat és a világ közvéleményének támogatásában bízik a félsziget visszaszerzését illetően, s ezekkel a teátrális gesztusokkal akarja meggyőzni leendő szövetségeseit arról, hogy hajlandó akár radikális mértékben is változtatni eddigi kisebbségpolitikáján, amit azonban kissé kétségessé tesz, hogy a deportált krími tatárok csak akkor kaphatnak jóvátételt, ha Ukrajna területén állandó jelleggel élő ukrán állampolgárok, azaz pont hogy a Krím-ben élők szorulnak ki a kárpoztalásból.

Ami Ukrajna kisebbségpolitikáját illeti, nagyon fontos megemlíteni azt is, hogy a szóban forgó kötet szerint Kijev hogyan kezeli a nyelv kérdését. A könyv lapjairól az derül ki, hogy ebben a vonatkozásban is megosztott az ukrán társadalom. A nyugati és a központi területekhez kötődő értelmiség általában azt gondolja, hogy Ukrajna olyan független állam, amely különbö-

zik Oroszországtól, még akkor is, ha jelentős lélekszámú orosz nemzetiséggel rendelkezik, s ezért az ukrán nyelv elsőbbséget kell hogy élvezzen az állami és a társadalmi-közigazgatási szféra minden területén. Ugyanakkor a kelet-déli régiókban, ahol az orosz ajkú lakosság van többségben, nagyon nagy az igény arra, hogy az orosz nyelv a második nyelve legyen Ukrajnának. Éppen ezért, például az államfői választásokon, mindig nagy súllyal esett/esik latba, hogy a megválasztandó államfő ígéretet tett-e/tesz-e az orosz nyelv státuszának megerősítésére vagy sem.

Általában elmondható – még akkor is, ha történtek kísérletek a visszalépésre –, hogy az ukrán politikai vezetés teret adott a kisebbségi nyelvhasználatnak azokban a régiókban, járásokban, területeken, ahol egy adott etnikum, nemzetiség többségben élt az ukránokhoz képest, s ez nemcsak abban nyilvánult meg, hogy a települési névtáblák megkaphatták a kisebbségek nyelvi elnevezését, de abban is, hogy a legfontosabb közigazgatási intézményekben is használhatták/használhatják a nyelvüket, ugyanakkor visszasságok is vannak, amennyiben volt rá példa, hogy – nemzetközi tiltakozást is kiváltva – megszabták azt, hogy országos hatókörű rádió- vagy televíziótársaság csak az állam nyelvén (azaz ukránul) kommunikálhat.

Ha mérleget kellene vonni az elemzett kötetről, akkor azt mondhatjuk, hogy általa olyan könyv kerül az olvasó kezébe, amelyen érződik, hogy jól felkészült kutatók munkája – gazdag bibliográfiai háttérrel –, ugyanakkor könnyed, olvasmányos, a laikus számára is érthető stílusban. A rengeteg tanulság közül pedig az fogalmazható meg, hogy Ukrajna olyan fiatal állam, olyan fiatal demokrácia, amely nehezen tud megbirkózni azzal az adottságával, hogy soknemzetiségű, illetve hogy olyan népek sokaságából tevődik össze, amelyek rendkívül eltérő kulturális, vallási és történelmi gyökerekkel rendelkeznek, s amelyeket mesterségesen egybekovácsolt a történelem, többek között a Szovjetunió. Mivel nem tudja megfelelően kezelni multikulturális adottságát, a széthullás réme miatt a kellenél többször és nagyobb mértékben védekezik – akár a kisebbségek kárára is – a fiatal államalakulatokra jellemző nacionalizmussal.